

РЕЦЕНЗИЯ

От проф. д-р Стоянка Цвяткова Желева-Попова, д.м.

Хабилитирана в научна специалност „Социална медицина и организация на здравеопазването и фармацията”

Член на Научно жури определено със заповед Р-109-427 от 18.12.2019 г. на Ректора на МУ-Варна, официален рецензент на основание Протокол №1 / 23.12.2019г.

Относно: Дисертационен труд на тема „Управление на болката при пациенти с онкологични заболявания – роля на медицинската сестра“ за присъждане на ОНС “доктор” в област на висшето образование 7.”Здравеопазване и спорт”, професионално направление 7.4. „Обществено здраве”, научна специалност „Управление на здравните грижи” на ас. Мария Николова Добрева, докторант на самостоятелна подготовка.

Научен ръководител: проф. Соня Тончева, д.оз.н.

Данни за процедурата

Със заповед на Ректора на МУ-Варна № Р-109-219 от 20.06.2017г. ас. Мария Николова Добрева е зачислена като докторант на самостоятелна подготовка в катедрата по Здравни грижи – МУ-Варна за присъждане на ОНС “доктор” по научната специалност „Управление на здравните грижи“. Представен е протокол за успешно положен докторантски изпит от 10.10.2017г. на основание на Заповед на ректора на МУ-Варна № Р-109-350/09.10.2017г. На основание решение на катедрен съвет на катедрата по Здравни грижи (Протокол 201/11.12.2019г.) относно готовността за публична защита и предложение за Научно жури, ас. Мария Николова Добрева е отчислен с право на защита със Заповед на Ректора на МУ-Варна № Р-109-427 от 18.12.2019г.

Биографични данни и кариерно развитие

Ас. Мария Добрева завършва специалност „Медицинска сестра”, ОКС „специалист” в Медицински колеж – гр. Шумен през 2002г. През 2012г. придобива ОКС „бакалавър” по специалността „Социална педагогика” в Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“. В периода 2015-2016г. надгражда магистратура по „Управление на здравните грижи” в Медицински Университет „Проф. д-р. Параскев Стоянов“ - Варна. Повишава квалификацията си чрез участия в курсове, главно към Българската асоциация на професионалистите по здравни грижи (БАПЗГ). През 2019г. е зачислена на специализация по „Медицинска педагогика” – МУ-Варна.

Професионалната ѝ кариера стартира през 2004г. като медицинска сестра в „МБАЛ-Шумен” АД, Първо Вътрешно отделение, а от 2011г. в отделение по Ревматология. Академичното ѝ развитие започва през 2016г. като асистент в катедра „Здравни грижи” във Филиал – Шумен на МУ-Варна. Преподавателската ѝ дейност включва ръководство на клинична практика и

упражнения по Философия и въведение в сестринските грижи и по 6 дисциплини от Практически основи на сестрински грижи.

Нейни трудове са публикувани в сп. „Здравни грижи“, сборници с доклади от научни форуми, електронно издание на МУ-Варна, „Македонско сестринство“, Република Северна Македония, в научно издание „Тулский государственны педагогический университет им Л. Н. Толстого“. Над десет участия в Национални форуми и конференции.

Участва в проект по програма „Еразъм“ за преподавателска мобилност.

Мария Добрева членува в БАПЗГ.

Ползва испански и руски език. Притежава добри компютърни умения.

Дисертационният труд, разработен от ас. Мария Добрева, е в обем от 169 страници, със стандартната за професионалното направление структура. Включва: Въведение (2 стр.), Литературен обзор (51 стр.), Методология и организация на научното проучване (11 стр.), Резултати от собствени проучвания и обсъждане (38 стр.), Инструментариум за подържане на качество на онкологичната болка (41 стр.), Изводи, препоръки и приноси (4 стр.), Използвана литература (17 стр.) в приемлово пропорционално съотношение. Илюстриран е с 52 фигури, 17 таблици и 3 приложения. Библиографската справка съдържа 168 източника, от които 108 на кирилица (от които 12 веб-базирани) и 60 на латиница (от които 16 веб-базирани) (два от източниците са дублирани).

Актуалност на темата.

Актуалността на дисертационния труд може да бъде разглеждана от няколко гледни точки:

Болката съпровожда човека от раждането му до смъртта като неизбежен спътник на различни заболявания. Съпътстващата болка се явява сериозен проблем за пациентите, а от там и за онкологичната помощ, в т.ч. и здравните грижи. Затова ефективният контрол на болката е сред основните приоритети на Програмата за борба с рака на СЗО.

Изследването е насочено към пациентите със злокачествени заболявания, за които овладяването на болката е един от най-важните проблеми.

Кой друг, ако не медицинската сестра, бидейки най-близо до страдащия поема важната роля за оказване на здравни грижи на пациентите, измъчвани от болката. Предоставянето на качествени здравни грижи налага необходимостта от разработване и прилагане на стандарти за добра сестринска практика в онкологията и произтичащата от това потребност от допълнителна специализация на медицинските сестри.

Споменатите въпроси, към които се е насочила докторантката, имат своите сериозни както теоретични, така и практически аспекти, което прави темата значима, актуална и дисертатилна.

Литературният обзор е базиран на анализ на 168 литературни източника, 23% от които са от последните 5 години. Той е структуриран в 4 части.

1. Честота и разпространение на онкологичната болка. Авторката предоставя литературни данни за честотата на болката при онкологично болните пациенти, които недвусмислено поставят два проблема – от една страна значимостта на този симптом (59% от болните с противотуморно лечение изпитват болка, като с напредване на болестта нараства броят на болни, при които болката е водещо оплакване – 69%), а от друга, че болката не е лекувана адекватно при болшинството от случаите (56-82%).

2. Разпространение на онкологичните заболявания в някои европейски страни. Тук са цитирани статистически данни и епидемиологични изследвания върху честотата и структурата на злокачествените новообразованиа, прогнози и леталитет в Европа, които сочат, че ракът е основна тежест за общественото здраве поради високата заболяемост и смъртност, като в голямата си част тя е преждевременна и предотвратима чрез подходящи мерки за първична и вторична профилактика.

3. ASCO-ESMO Консенсус за качествена онкологична помощ.

В тази част дисертантката разглежда Консенсуса на Американското и Европейското дружества по клинична онкология (ASCO и ESMO), посветен на предоставянето на качествена онкологична помощ за пациентите в световен мащаб, чиято сърцевина е справянето с болката, класификация и скали за оценка.

Представени са различни аспекти на болката, фактори, влияещи върху възприемането на болковите усещания, както и класификации на болката - по време, локализация, по етиологичен и патофизиологичен механизъм.

Като обосновава необходимостта от оценка на болката, като условие за адекватно лечение, ас. Добрева прави литературен преглед на най-често използваните стандартизирани скали за оценка интензивността на болката, които предоставят по-обективна информация: Вербална скала (Verbal Rating Scale, VRS), Цифрова скала (Numerical Rating Scale, NRS), Визуално-аналогова скала.

Разглеждат се проблемите при оценяване на болката свързани със здравните специалисти, с пациента и със системата за здравеопазване.

Друг важен въпрос е изборът на фармакологична стратегия за облекчаване на болката. Разгледани са документи на СЗО за категоризиране на онкологична болка и избор на подходящ аналгетик. Предмет на обсъждане са неправилното прилагане на обезболяващите медикаменти, както и техните нежелани ефекти, както и нефармакологични средства за обезболяване.

4. Роля на медицинската сестра в управлението на болката – добри практики

Поради субективният характер на болката и нейното възприемане, контактът с пациента е от изключително значение. Тук се очертава ролята на медицинската сестра при оценка на болката, прилагане на медикаменти за овладяване на болката, текуща оценка на адекватността на обезболяването, обучението на пациентите и техните блиизки, координацията на грижите.

Литературният обзор сполучливо следва ключовите думи от заглавието на дисертационния труд. Бележките ми са свързани с нарушаване на логичната последователност на текста и повторение на дадена тема в няколко раздела; липсват обобщения, разкриващи личната позиция на авторката.

Литературният обзор завършва с изводи, които насочват към целта и задачите на изследването.

Във втора глава дисертантката представя **методологията и организацията на научното проучване**. Основната цел и задачите са коректно формулирани. Цел: Да се проучи мнението на медицински специалисти, работещи с онкологично болни, за да се изясни ролята на медицинската сестра при управление на болката и потребност от непрекъснато обучение с оглед подобряване качеството на живот, гарантирани от Стандарт по здравни грижи. За постигането ѝ авторката поставя 8 задачи, съобразени с дефинираната цел и спомагащи за нейното постигане. Заложени са 3 работни хипотези.

Обект на проучване са участниците в процесите на управление на болката в онкологични отделения: медицински сестри (180 респонденти), пациенти с онкологично заболяване (250 респонденти) и лекари със специалност „Анестезиология и интензивно лечение“ в ролята на експерти (20 интервюирани). Посочени са критерии за включване в проучването на трите групи респонденти.

Техническите единици са утвърдени онкологични центрове: СБАЛОЗ „Д-р Марко Марков“ Варна; КОЦ – Шумен“ ЕООД; КОЦ – Русе; УМБАЛ „Света Марина“ ЕАД – Варна-Клиника по медицинска онкология; Медицински университет „Проф. д-р Параскев Стоянов“ Варна, Катедра по „Анестезиология, спешна и интензивна медицина“.

Организацията на проучването е детайлно представена. То е осъществено на 6 подробно описани етапа.

Избраните методи и инструменти на изследването са в съответствие с решаваните задачи. Авторката използва:

- Документален метод – документално-съдържателен анализ на Налична медицинска документация в „КОЦ – Шумен, КОЦ – Русе, СБАЛОЗ Варна „Д-р Марко Марков“, УМБАЛ „Света Марина“ Клиника по онкология гр. Варна; и нормативни актове и документи Наредба №1 от 8 февруари 2011 г. за професионалните дейности, които медицинските сестри, акушерките, асоциираните медицински специалисти и здравни асистенти могат да извършват по назначение или самостоятелно; Наредба № 30 от 15.07.2010 г. за утвърждаване на медицинския стандарт „Медицинска онкология“; Наредба № 6 от 7 юни 2018г. за утвърждаване на медицински Стандарт „Медицинска онкология“
- Социологически методи:
 - анкетно проучване чрез пряка индивидуална анкета с разработени от авторката два типа въпросници подробно описани и представени в Приложение №1 и 2;
 - стандартизирано интервю с експертите по предварително подготвен въпросник.
- Статистически методи: параметричен (t-test) и непараметричен анализ (χ^2) за тестване на хипотези; корелационен (r) анализ за търсене на

зависимости, дескриптивна статистика. Данните са обработени статистически чрез статистически пакет SPSS for Windows версия 19.0.0.

- Графично представяне на резултатите – за онагледяване на изследваните променливи и техните взаимовръзки. За изработване на графиките е използван Microsoft Office Excel 2010.

Глава трета представя резултати от собственото социологическо проучване. Обособени са 6 части.

В част 3.1. авторката представя *социо-демографската характеристика на изследваните групи респонденти*. Възрастовото разпределение на медицинските сестри отразява характерното за изпълнителите здравни грижи застаряване, със произтичащите от това проблеми. Високият % медицински сестри с ОКС „бакалавър” и „магистър” по УЗГ е израз на стремежа за надграждане на образование, но до голяма степен е свързано с избора на здравните заведения- тяхната близост до университетски центрове, което улеснява избора.

Изследваните 250 пациенти са разпределени по пол, възраст, местоживееене, образование и семейно положение, признаци, които авторката определя като значими за управление на болката.

Част 3.2. Оценка на общото състояние на пациентите и причини за изпитваната болка.

Операция са претърпели 67% от изследваните пациенти, без да се посочва кога е била извършена – при настоящата хоспитализация или преди това. Изследват се характеристиките на болката, която изпитват пациентите, приема на обезболяващи медикаменти и техните странични ефекти, каквито посочват 62% от пациентите. Възниква въпросът как тези ефекти са отграничени от нежеланите ефекти на специфичното антитуморно лечение, наличието на които и самата докторантка посочва в работата си. Много висок % от жените приемат обезболяващи медикаменти без рецепта (77%), което говори за слаб професионален контрол на болката.

Част 3.3. от изследването Добрева посвещава на *компетенциите, които медицинската сестра трябва да притежава при работа с пациенти с болков синдром*.

Констатацията е, че повече от половината (64%) от работещите в онкологичните отделения медицински сестри имат готовност за оказване на грижи за пациенти с болка, 11% нямат такива компетенции, но нуждата от допълнително обучение посочват само 12%. Половината от анкетираните не са достатъчно добре подготвени да прилагат оценъчна скала за болка (50%), което докторантката свързва с липса на допълнително обучение в тази насока.

В раздела 3.4. авторката се спира на *„основни затруднения на медицинската сестра при определяне степента на болката”*, като и тук липсата на продължаващо обучение се посочва като основна причина за затрудненията в управлението на болката, както и проблемите на пациентите във връзка с обезболяващото лечение.

Посочени са и резултатите от изследването мнение на пациентите относно сестринските грижи при престоя си в онкологичните отделения. Пациентите

дават висока оценка на предоставените им грижи от медицинските сестри. Авторката не посочва обаче на какъв етап от хоспитализацията е проведено анкетирането, което има значение за получените резултати.

В следващата част 3.5. са разгледани необходимите професионални качества на медицинските сестри при оценка на болката, което Добрева посочва като „критична стъпка в нейното управление”. Установява се, че една трета от медицинските сестри не са прилагали скали за оценка в своята практика. Авторката не уточнява регламентирано ли е в нормативните документи у нас прилагането на скали за оценка на болката и кои скали. Посочените причини, поради които медицинските сестри не прилагат скали за оценка на болката демонстрира липса на ясно разписани права и задължения на медицинските сестри в изследваните здравни заведения.

Мнението на лекарите-експерти относно доверието към дейността на медицинската сестра за оценка на болката е разколебано, което докторантката обяснява с липсата на достатъчно стаж и специализация на сестрите.

В последната част на Трета глава са разгледани „образователни аспекти за повишаване приносната роля на медицинската сестра в управлението на болката”. Авторката категорично защитава тезата, че липсата на знания е основна бариера за включване на медицинската сестра в управление на болката и че подходяща допълнителна специализация е стъпка към преодоляване ѝ. В тази връзка е проучена готовността на медицинските сестри за такова обучение, както и формите за продължително обучение. Изразеното мнение от медицинските сестри подкрепя тезата на докторантката – 79% от анкетираните изразяват съгласие за професионално надграждане. Тази допълнителна специализация докторантката свързва и с разширяване дейностите на медицинската сестра за управление на болката, включително и в „Кабинетите за борба с болката”.

Въпреки, че в заглавието на разглежданата глава е вписано „обсъждане” такова липсва. Глава III. завършва със 7 „извода”, повечето, от които са механично пренесен описателен текст. Някои от резултатите от статистическата обработка не са интерпретирани коректно.

Глава IV. „Инструментариум за подържане на качество на онкологичната болка” това е най-стойностната част от дисертационния труд. Тук авторката представя реализацията на четири от поставените в дисертационния труд задачи, а именно:

- **Алгоритъмът за оценка на болката** е ценен инструмент за описание на болката, при спазването на който медицинската сестра би получила необходимата изчерпателна информация за характеристиките на изпитваната от конкретния пациент болка.
- Разработеният **Фиш за управление на болката** позволява тази информация да бъде документирана, съхранена и използвана и от други членове на медицинския екип, както и за динамичното наблюдение на пациентите. Приложимостта и ползите на предложения фиш са високо оценени както от медицинските сестри, така и от лекарите. Докторантката подкрепя мнението на анкетираните, че документирането на

характеристиките на болката ще подпомогне предписването на адекватно обезболяващо лечение, съответно по-добро управление на болката.

- Третата разработка на докторантката е **Стандарт за качество на здравните грижи**. Авторката обосновава необходимостта от внедряване на такъв стандарт в сестринската практика на базата на модерните разбирания за сестринската професия и спецификата на онкологичния пациент. Като всеки стандарт в здравеопазването и предложеният от Мария Добрева задава очакваното ниво на изпълнение, което да гарантира качеството на грижите и безопасността на пациентите. Той създава универсален подход в сестринската практика, а от друга страна дава по-голяма сигурност на медицинската сестра и намалява риска от пропуски. Оценявам адаптирането на здравните грижи, което Добрева прави към онкологичната практика. Би било добре докторантката да посочи доколко предложеният стандарт е съобразен с регламентираните в нормативните документи дейности на медицинската сестра (Наредба № 6 /2018г. за утвърждаване на медицински стандарт „Медицинска онкология“, Наредба №1/2011г. за професионалните дейности, които медицинските сестри, акушерки и ... могат да извършват по назначение или самостоятелно), в какво се състоят новостите, които предлага и т.н.
- На базата на констатираната потребност от допълнително обучение на медицинските сестри по въпросите на болката и нейното управление Добрева предлага **Учебна програма за специалност „Управление на болката“**, съдържаща необходимите атрибути. Предложено е и учебно съдържание по модули и теми. Авторката би могла да открие отликите на предложената специализация от съществуващата „Специални грижи за пациенти с онкологични заболявания“, с което по-аргоментирано би я подкрепила. Допусната е техническа грешка в сумата на часовете за обучение.

В раздела липсват цитирания, които да посочат ползвани или адаптирани литературни източници при разработването на инструментариума.

Справката за приносите, класифицирани като теоретико-познавателни и практико-приложни е представена на стр. 152 и 153 от дисертационния труд. Бих открила следните приноси на дисертационния труд:

1. Изследвана компетентността на медицинските сестри за управление на болката при пациенти с онкологични заболявания.
2. Разработеният Алгоритъм за оценка на болката, който приложен в сестринската практика може да подпомогне медицинските сестри в изпълнение на ежедневните задължения и да създаде увереност във вземането на решения. Предложеният алгоритъм би могъл да се използва за оценка на всякакъв вид болка и приложен и в извън онкологичната практика.
3. Разработеният и предложен „Фиш за управление на болката“ обогатява сестринската документация и ще улесни дейността не само на медицинската сестра, но и на лекуващия лекар.

4. Разработеният от докторантката „Стандарт за Качество на здравните грижи при онкологично болни“, би могъл да повиши качеството на сестрински грижи, увереността на изпълнителите и безопасността на пациентите.
5. Разработената програма за специализация „Управление на болката“, реализирана в подходяща форма ще съдейства за повишаване на компетенциите на медицинската сестра и в области извън онкологичната практика.

Дисертационният труд завършва с адекватни **препоръки и предложения** към Министерството на здравеопазването, Българска асоциация по медицинска онкология, Българска асоциация на професионалистите по здравни грижи (БАПЗГ), Българска асоциация за изследване и лечение на болката, към лечебни заведения за болнична помощ. Препоръката към МЗ (напр.,...включване в наредбата за СДО на медицинските сестри”???) е некоректно разписана.

Бележките ми към дисертантката са по отношение допусната недостатъчна прецизност – срещат се изрази, които звучат незавършени или нелогично и читателят трябва да разчита на подразбиране; липса на логична последователност на много места в текста; пропуски в оформяне на библиографията, вкл. дублиране на литературни източници и др.

Във връзка с дисертационния труд докторантката е представила **три публикации** (една в сп. „Здравни грижи“ и две в сборници с доклади) и **едно участие в** Национална конференция „Общественото здраве – глобален приоритет в науката и практиката“. Считам, че тези публикации представят реално постиженията на докторантката и съдействат за популяризиране им сред научната общност.

Авторефератът достоверно възпроизвежда съдържанието на дисертационния труд. Подготвен е в обем от 73 стандартни страници и е съставен от части, които представят структурата и съдържанието, изложението, приносите и публикациите по дисертационния труд.

Заклучение

Независимо от посочените бележки, касаещи слабости в работата, което правя най-доброжелателно и в името на успешното бъдещо развитие на докторантката, и на обективността и морала на научното журиране, оценявам значимостта на представения дисертационен труд от няколко преплитачи се гледни точки – обект на изследване е управление на болката - най-често съпътстващия болестите симптом; насочен към пациенти с една от най-значимите и тежки патологии – онкологичния пациент; разглеждайки ролята на медицинската сестра в този процес определено се вплита идеята за разширяване на нейните атонимия и компетенции не само в конкретния контекст, но и по принцип. Докторантката демонстрира умения за прилагане на методологията на научно-изследователската работа, което е една от целите на докторантското

обучение. Проведеното изследване отговаря на поставените задачи, вкл. разработени са инструменти за управление на болката в сестринската практика, които оценявам като приноси.

Това ми дава основание да дам положителен вот за присъждане на ас. Мария Николова Добрева на научната и образователна степен „доктор” по научната специалност „Управление на здравните грижи“.

01.02.2020г.

Изготвил рецензията:

(проф. д-р Стоянка Попова, д.м.).